ڕەخنەی زانایان لە تەفسیری ڕازی وصابوني

د. إحسان برهان الدّين

ڕەخنەی زانایان لە

تەفسیری ڕازی وصابونی

نووسینی

د. إحسان برهان الدين

تەفسیری ڕازی ناسراو بە (التفسير الكبير) و(مفاتيح الغيب) یەکێکە لە تەفسیرە دێرینە بەناوبانگەکان کە بە درێژایی مێژوو مشت ومڕی زۆری لە دەور درووست بووە، لەم نووسینەدا هەوڵ دەدەم بە کورتی ولەچەند خاڵێکدا پوختەیەك دەربارەی تەفسیرەکە و دانەرەکەی بە سوود وەرگرتن لە قسەی زانایان بە پێشکەش بە ئێوەی بەرێز بکەم:

1- فخرالدين الرازي ناوي محمد ی کوڕی عمر ی کوری حسين لە شاری (الري) لە باکوری تاران لە ساڵی (544ك) لەدایکبووە ولە ساڵی (606ك) لە شاری (هراة) لە ئەفغانستان وەفاتی کردووە. فەخری ڕازی یەکێکە لەزانا ناودارەکان لەلایەکەوە وەکو یەکێك لە سەرانی ئەشاعیرە بەڵکو هەندێ لە دامەزرێنەران بە دامەزرێنەری ڕاستەقینەی جەماعەتی ئەشاعیرەی ئەزانن، هەروەها کەسێك بووە بە

چڕی خەریکی فەلسەفە و زانستی کەلام بووە، خاوەنی ژمارەیەکی زۆرە لە کتێب لەناودارترینیان تەفسیرەکەیەتی کە لێرە باسی دەکەین.

فەخرەددینی ڕازی لە چەندین بواری مەعریفە و زانستدا وەکو تەفسیر و کەلام و زمان وزانستە عەقڵییەکاندا کەسێکی بەتوانا و لێهاتوو بووە، بۆیە لەسەردەمی خۆیا کەسایەتییەکی زۆر ناوار و مەشهور بووە، تەنانەت - وەکو محمد حسن الذهبي لە کتێبی التفسیر والمفسرون 249/1 دەڵێت: لە هەموو لایەکەوە فێرخوازانی زانست دەهاتنە لای و کتێبەکانیشی بەشێوەیەك ناوی دەردربوو خەڵکی وازیان لە کتێبەکانی پێش ئەو هێنابوو لە بواری تەفسیر و علم الکلام وأصول الفقه دا.

2 - تەفسیری ڕازی تەفسیرێك نییە بەمأثور ئەنجامی دابێت، واتە پشتی بە سوننەت و ئەقوالی سەلەف وبە آثار

بەستبێت، بەڵکو لەو جۆرە تەفسیرەیە کە بە عەقڵ و بۆچوونی خۆی نووسیوێتی وبە التفسير بالرأي دەناسرێت، ، بۆیە سەرەڕای ئەوەی ئەم تەفسیرە بە مەوسوعە وتەفسیرێکی بەرفراوان وەسف کراوە، بەڵام زۆر بەکەمی بۆ فەرموودە وسوننەت و آثار و ئەقوالی پێشینانی چاکی ئوممەت دەگەڕێتەوە، چونکە ئەو لە سەلەف بەڕەخنە بووە وزۆر جار بەتایبەتی لە بواری أسماء و صفات بۆچوونەکانیان ڕەتدەکاتەوە و هێرشیان دەکاتە سەر.

3 - ئەو ڕەخنانەی لێرە دەربارەی تەفسیری ڕازی باسی دەکەین کە هەمووی لە زانایانەوە وەرمگرتووە وهیچی لەخۆمەوە نەمهێناوە، بەگشتی تایبەتن بە عەقیدەی خاوەنی ئەم تەفسیرە و لادانی لە مەنهەجی سەلەف و ئەهلی سوننەت، واتە بەدەر لەو لایەنە، لایەنی تری زۆر تێدایە شایانی ستایشە و قابیلی سوود لێ وەرگرتنە، من خۆم یەکێکم

لەوانەی لە هەندێ بواری زمان وزانیاری گشتی سوودم لەو تەفسیرە بینیوە وسەرسامیشم بە زانستی زۆری ئەو زانایە، بەڵام هەمیشە ئەوەشم زانیوە کە ئەو تەفسیرە لەڕووی عەقیدەوە بۆ کەسێك بیەوێت دەست بەعەقیدە و بیروباوەڕی سەلەفەوە بگرێت تەفسیرێکی بێ کەڵکە وبۆ کەسێك تەواو لە مەسائیلی عەقیدە و ئیماندا شارەزا نەبێت چەند دووری لێ بگرێت باشترە.

4- سەرەتا ئەبێت ئەوە بزانین فخرالدين الرازي خاوەن عەقیدەیەکی ئەشعەری بووە، بەڵکو ئەشعەرییەکی سەرسەخت و یەکێکە لە سەرانی ئەو کۆمەڵە کە لە درێژایی مێژوویاندا شانازییان پێوەکردووە.

ڕازی بێ وچان و بەهەموو توانایەکییەوە هەوڵیداوە عەقیدەی خۆی لەم تەفسیرەدا بچەسپێنێت ورەواجی پێ بدات، دەیەوێت بەهەموو شێوازێك قەناعەت بە خوێنەر

بكات عەقیدەی ئەشاعیرە عەقیدەیەكی راستە و ئەوان تاقمێك نین لە تاقمە لادەرەكان، هەوڵی داوە پارێزەرێكی كۆڵنەدەر وماندوونەناس بێت بۆ بیروباوەڕەكەی و هاوكات دژ بەهەموو نەیارە فیكرییەكانی كۆمەڵەكەی وەستاوەتەوە، بەتایبەتی لە دژی ئەهلی حدیث وزانایانی سەلەفدا نەیارێكی توند وسەرسەخت بووە، هەروەها دژ بە بنەماكانی عەقیدەی موعتەزیلە وتاقمی تریش كردووە.

5- یەكێك لەو ڕەخنانەی زۆر لە زانایان لە سەر ڕازی تۆماریان كردووە لە تەفسیرەكەیدا، بۆ نموونە ابن حجر العسقلاني لە لسان الميزان دا، ئەوەیە ڕازی زۆر بە چالاكی و بە گوڕوتینێكی زۆرەوە شوبهەو گومانی نەیارانی ئیسلام و فەلاسیفە و ئەهلی كەلام و موعتەزیلە و گومڕاكانی تر دەهێنێت و نمایشیان دەكات، گومان بە گومان بە وردی شییان دەكاتەوە وشەرحیان دەكات، بەجوانی خوێنەریان لێ

تێدەگەیەنێت، تەنانەت خەریکە قەناعەت بە خوێنەر دەکات کە ئەوانە گومان نین و حەقیقەتن، دوایش کە دێتە سەر ڕەددانەوەیان زۆر بەلاوازی و بەکورتی و پەلە ڕەدیان دەداتەوە، ئەم ڕەخنە زۆربەی ڕەخنەگران لەو تەفسیرە تێبینییان کردووە وهاوبەشن تێیدا.

بە کورتی: فەخری ڕازی وەکو ابن حجر دەڵێت: بە نەقد گومانەکان دادەنێت وراوەستی خوێنەریان دەکات، بەڵام بەرپەرچدانەوەکەی بە قیست وبەش بەش و زۆر بە لاوازی وەڵامیان دەداتەوە.

6- ڕازی لە تەفسیرەکەیدا بڕێکی زۆر لە فەرموودەی ضعیف و موضوع بەکاردەهێنێت، بە ئەندازەیەك لە تەحقیقکردنی فەرموودەکاندا کەمتەرخەمە، خوێنەری شارەزا سەری سوڕ دەمێنێت چۆن ئەو هەموو فەرموودە لاوازانەی لێ تێپەڕ بووە وبێ دەنگ بووە لێیان، لە کاتێکدا لەسەردەمی ئەودا کتێبی

فەرموودەناسان بەردەست بوون و فەرموودەکان تەحقیق و تەخریج کرابوون و سوننەت بەگشتی خزمەتی زۆر کرابوو.

7 - ئەم تەفسیرە لەلایان زۆر لە زانایانەوە بە تەفسیرێکی پڕ لە عەیب و کەلێن دانراوە، بە بۆچوونی خۆیشم ئەوە بۆ دوو هۆکار ەگەڕێتەوە :

✍یەکەم مەنهەج و ڕێبازی ڕازی لە بواری عەقیدەدا کە مەنهەج و ڕێبازی أهل الكلام و فلاسفة بووە وزۆریش سەرسام بووە بەوانە، ئەمەش وایکردووە قسەکانی لە چرای وەحیەوە ڕۆشنایی وەرنەگرێت وتووشی هەڵەی بکات.

✍دووەم: لەبەر ئەوەی تەفسیرەکەی دوورو درێژە و قسەی زۆری تێدا کردووە و لقی زۆری لی بووەتەوە و هەروەها ئەم جۆرە تەفسیرەی کە پێی دەوترێت التفسير بالرأي خۆی بە سروشتی پشت بە بۆچوون و تێگەیشتنی

دانەر خۆی و تێگەیشتنی مرۆڤەکانی تر دەبەستێت کە معصوم نین وئەمانەش هۆکارێکن بۆ زۆری هەڵەو نەپێکان لەو تەفسیرەدا.

✍بۆ نموونە النجم الطوفي لە کتێبی (الإکسیر في علم التفسیر) ڕەخنەی توندی لێگرتووە و لە زانای تر نەقڵی کردووە کە دوو بەرگی دەربارەی عەیب و نوقسانییەکانی ئەو تەفسیرە نووسیوە.

8 -تەفسیری ڕازی لەلایەن زۆر زانای بەناوبانگەوە - بۆ نموونە أبو حیان الغرناطي لە تەفسیری (البحر المحیط) - هەروەها لەلایەن ابن تیمیة، بەوە وەسف کراوە (فیه کل شيء إلا التفسیر) واتە: هەموو شتێکی تێدایە تەفسیر نەبێت، بەشێوەیەك لە تەفسیری ئایەتەکان دوور دەکەوێتەوە

وبەجێیان دەهێڵێت خوێنەر وا نازانێت كتێبی تەفسیری دەخوێنێتەوە.

9 -تەفسیری ڕازی بەشێوازێك لە تەفسیری قورئان دوور دەكەوێتەوە بۆ زانستی فەلەك و پزیشكی و ئەندازیاری وفەلسەفە و منطق وبواری تر، وای كردووە هەندێ زانای ناوداری وەكو محمد رشید رضا لە پێشەكی تەفسیرەكەیدا بڵێت تەفسیری ڕازی خەڵكی لە هیدایەتی قورئان دوور دەخاتەوە.

10 -لەم تەفسیرەدا - وەكو د. عبدالستار فتح الله دەڵێت - بیروبۆچوون و بیردۆز و بیرۆكەی فەلاسیفەكان بەشیكراوەیی وبەشەرح كراوی دەبینرێت، واتە: بۆچوونە هەڵە ولارەكانی عولەمای كەلام وفەیلەسوفەكان وگومڕایانی تر بە ئاسانی

دەخرێتەبەردەستی خوێنەرانی ئەو تەفسیرە وبۆیان شەرح دەکرێت .

✍️ ئەمەش بەتایبەتی بۆ کەسێك لە ڕووی تەوحید و بیروباوەڕەوە بەتوانا و شارەزا نەبێت خوێندنەوەی ئەو تەفسیرە جۆرێکە لە سەرکێشی وکارێکی باش نییە، چونکە خوێنەر دەکەوێتەناو دەریارەیەك لە گومان و شوبهەکانەوە، وەکو ئەوەیە منالێك یان کەسێکی بێ توانا بخەیتە ناو دارستانێکی پڕ لە مەترسی و پێی بڵێیت وریای خۆت چونکە ئەم دارستانە بوونەوەری زیانبەخش ودڕندەی تێدایە، لە کاتێکدا نەچوونی سەلامەتترە وباشترە.

✍️ ئینجا کێشەیەکی گەورەی فەخری ڕازی ئەوەیە سەرسامە بەو فەیلەسوف و زانایانی ئەهلی کەلام و منطق و نەیارانەی عەقیدەی سەلەف، چەندین کتێبیشی هەیە تەقریری زۆرێك لەو بیروبۆچوونە هەڵە و لادەرەکانی ئەوانی

کردووە، بەتایبەتی سەرسام بوونی بە ابن سینا مەسەلەیەکی یاروئاشکرایە، لە کاتێکدا ابن سینا بەهۆی نکۆڵی کردنی لە زیندوو بوونەوە و عیسمەتی پێغەمبەران و زۆر شتی تر، زانایان تەکفیریان کردووە، بەڵکو أبو حامد الغزالي کە ئەشعەرییە و سۆفیشە ئەوی تەکفیر کردووە، بەڵام بەئاسانی تێبینی دەکرێت ڕازی هەر زۆر سەرسامە بەو زاتە لادەرە، بۆ نموونە لە کتێبی (المباحث المشرفية) زۆر پشت بە ئەقوالی ابن سینا دەبەستێت، هەروەها هەندێ لە کتێبەکانی ئەوی شەرح کردووە لەوانە: (الإشارات) و (عيون الحكة)، ئەگەرچی ڕەخنەشی لێ دەگرێت ولەهەندێ لە گومڕاییەکانی ابن سینا هاوبۆچوون نییە.

11 -ڕازی بە حوکمی ئەوەی خۆی پەروەردەی فەلسەفەی یۆنان و شوێنکەوتوانیانە لە فەیلەسوفە بەناو موسوڵمانەکان، بۆیە بەڕاشکاوی دەبینرێت لەسەر ڕێبازو

هێڵێکی ناکۆکە لەگەڵ زانایانی سەلەف و لەسەر بەرنامەیەکی پێچەوانە لەگەڵ عەقیدەی سەلەفدا لەم تەفسیرەیدا ڕێ دەکات، بەتایبەتی لە مەسەلەی سیفاتی الله عزوجل.

✍ ڕازی هاوشێوەی جەهمییەکان لە نکۆڵی کردن لە سیفەتەکانی الله عزوجل دا زێدەڕەوی زۆر دەکات، بەڵکو لەمەسەلەی سیفاتدا هەر جەهمییەکی تەواوە بۆیە ابن تیمیةش بەڕەحمەت بێت هەر وەکو جەهمییەك لە کتێبەکەیدا بەرپەرچی دەداتەوە.

ڕازی سەرلەبەری عەقیدەی سەلەف لە مەسەلەی سیفات و مەسەلەی تریشدا ڕەتدەکاتەوە وهەندێ جاریش تەنانەت ئەدەبی قسە کردنیش لەگەڵ ئەو زانا گەورانەی پێشینان ڕەچاو ناکات وسووکایەتییان پێدەکات، بە حەشەویە و موجەسیمە و نەزان وزۆر وشەی نەشیاوی تر زانایانی سەلەف وەسف دەکات.

✍️لەوانەیە ئەو شێوازە توند ونەشیاوەی ڕازی لە قسەکردنیدا لە دژی زانایانی سەلەف هۆکاری ئەوە بێت تاکو ئێستاش تێبینی دەکرێت زانایانی ئەو کۆمەڵە وبەڵکو عەوامیشیان هەمیشە لەدژی نەیارانیان زمانیان زبرە ورەچاوی ڕێزگرتنی مرۆڤەکان ناکەن وپەنا بۆ تۆمەت وبوختان و جنێو وناووناتۆرە دەبەن و ئەوە جۆرێك بێت لە کەوتنە ژێر کاریگەری فخرالدين الرازي بەو ئیعتیبارەی گەورترین کەسایەتی ئەشاعیرەیە لە درێژایي مێژوودا.

12 -ڕازی لە تەفسیرەکەیدا هەموو هەلێك بۆ سەرخستنی مەزهەبی ئەشعەرییەکان دەقۆزێتەوە وبەقەرزی نادات، بەڵکو هەندێ جار بەتایبەتی لە کتێبی تردا وەکو کتێبی: (تأسيس التقديس) وەکو جەهمییەکی پەتی سەرسەخت دەردەکەوێت وهیچ جیاوازییەکی لەگەڵ جەهمییەکاندا نییە.

13 -ڕازی لە تەفسیرەکەیدا لە باسەکانی قەدەردا، وەکو جەبرییەك دەردەکەوێت و عەقیدەی لەو بارەوە ڕێك پێچەوانەی عەقیدەی سەلەفی چاکی ئەم ئوممەتەیە، بە هۆی بنەمای (الكسب) ولایەنە کەلامی و فەلسەفییەکانی تری ئەشاعیرە ، ڕازی مرۆڤ بە شێوەیەك وێنا دەکات کە توانای هەڵبژاردنی نییە وبڕیارەکانی بەدەستی خۆی نین.

14 -لە مەسەلەی عصمة و پارێزراوی پێغەمبەرانیش بیروبۆچوونەکانی ڕازی دیسان لە بیروبۆچوونی فەلاسیفەوە نزیك دەبێتەوە و بە پێچەوانەی عەقیدەو بیروباوەڕی سەلەف لە مەسەلەی پارێزراوی پێغەمبەراندا ئایەتەکانی قورئان تەفسیر دەکات.

✍ فخرالدين الرازي سەبارەت بەوەی لە علم الكلام دا پێی دەوترێت: (الأصل النفسى للنبوات) واتە: بنچینەی دەروونی پێغەمبەرایەتی، بەتەواوی کەوتووەتە ژێر کاریگەری فەیلەسوفەکانەوە. ڕازی پێی وایە پێغەمبەرایەتی دەگونجێت تەفسیرێکی فەلسەفی کەلامی بکرێت ولە ئایەتی 51ی سوڕەتی شورا بۆ نموونە شیکردنەوەی زۆری لەو بارەوە کردووە.

15 -پێشەوا ابن تيمية یەکێکە لەو زانا گەورە و بەتواناییانەی کە بە جوانترین شێوە و بەبەڵگەی کیتاب و سوننەت و بەبەڵگەی عەقڵی تەنانەت هەندێ جار بەهەمان چەکی کەلامی و مەنتیقی خۆیان ڕەددی گومانەکانی ڕازی وئەشاعیرەی بەگشتی داوەتەوە و بەتێر و تەسەل لە کتێبەکانی (درء تعارض العقل و النقل(و (بيان تلبيس الجهمية) ڕووبەڕوویان بووەتەوە ئەو خزمەتە گەورەی بە دینەکەی و بە موسوڵمانان کردووە.

✍ هەروەها ابن قيم الجوزية، لە کتێبەکانیدا بەتایبەتی: (اجتماع الجيوش الاسلامية)، و(الصواعق المرسلة على الجهمية والمعطلة) و (شفاء العليل في مسائل القضاء والقدر والحكمة والتعليل)، هاوشێوەی مامۆستاکەی گومان و شوبههەکانی فەخری ڕازی بە توندی شیتەڵ وپوچەڵ کردووەتەوە.

16 -ابن تيمية لە کتێبی (بيان تلبيس الجهمية في تأسيس بدعهم الكلامية 465/8) دەربارەی الفخر الرازي دەڵێت: ڕازی سەفسەتە و گومان درووستکردنی زۆری هەیە، بەڵکو کەس نییە لەناو ئەهلی کەلامدا بگاتە سەفسەتە و گوماندرووست کردنی ئەودا، ڕازی شوبهەو گومانێکی باتڵی زۆر باس دەکات ودواتر وەڵامیکی لاوازی گومانەکان دەداتەوە.

17 -هەروەها أبو حيان الأندلسي لە تەفسیری (البحر المحيط) دا، بە توندی سەبارەت بە تەفسیرەکەی ڕەددی ڕازی داوەتەوە، کەسانی تریش وەکو الذهبي سەرەڕای ئەوەی ستایشی ژیری و شارەزایی ئەویان کردووە، بەڵام ڕەخنەیان لە عەقیدەی گرتووە.

✍️أبو حيان وەکو زانایەکی گەورەی زمانزان و خاوەن تەفسیرێکی گرنگی وەکو (البحر المحيط) ڕەخنەی زۆری لە ڕازی گرتووە، لەوانە ڕۆچوون لە پرسەکانی علم الکلام وفەلسەفە و هەروەها بایەخدانی زۆر بە زانستە سروشتییەکان لەسەر حیسابی ئایەتەکە و لە هەموویشی زیاتر ڕەخنەی زمانەوانی توندی لە ڕازی گرتووە بە هەڵبژارنەکان و باسە نەحوییەکانی ڕازی لە تەفسیرەکەیدا.

18 -ئەم تەفسیرە دەكرێت بوترێت تەفسیری ئەشاعیرەكانە و عەقیدەی ئەوانی بە شیكراوەیی و تێروتەسەل تێدا نمایش كراوە :

📜لەم تەفسیرەدا الله تعالی لەسەر عەرشی خۆی نییە وەكو فەرموویەتی: (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) ئەو استواء ە لەلای ڕازی ڕەت دەكرێتەوە و واتای تری بۆ دادەنرێت وەكو استیلاء.

📜بەهەمان شێوەی ئایەتەكانی تری سیفات، بەشیان تأویل كردن و لابردنە لەسەر حەقیقەتەكانیان، الله دەفەرمویت (وجە)م هەیە (مجیء)م هەیە (نزول) و(استواء) و(ید) وپێكەنین و زۆر سیفەتی تری بۆ خۆی دیاركردووە كە لە قورئان و لە فەرموودە سەحیحەكاندا جێگیر بووە، بەڵام

ڕازی بەوانە ڕازی نابێت و هەمووی پەك دەخات وبەبەهانەی تأویل ە وە تعطیل یان دەكات .

📜الله تعالی لە فەلسەفە و تێگەیشتنی فەخرەددینی ڕازیدا نەجیهەتی هەیە ، نە لەناو جیهاندایە، نە لەدەرەوەیەتی، نە لە هیچ جێگەیەكی تردایە، بۆیە نەیارەكانی ڕازی وئەشاعیرە پێیان وتووە وابێت ئێوە عەدەم دەپەرستن.

📜هەروەها الله عزوجل بە پێی تەفسیری ڕازی قسە ناكات، لەم مەسەلەدا تەواو لە موعتەزیلەكاندا نزیك دەبێتەوە ولەگەڵ بیرۆكەی خەلقی قورئاندا جیاوازییەكی زۆری نییە، هەرچی ئەو ئایەتانەش كەباس لە قسەكردنی بیستراوی الله تعالی دەكەن بە دەنگ و بەپیت وزۆر ڕوون و ئاشكران لە قورئاندا، بەلای ڕازییەوە تأویل وتعطیل دەكرێت، تەنها دان بەجۆرێك لە قسەكردندا دەنێت كە

ئەویش لێی ورد بیتەوە وەکو قسە نەکردن وایە! بە(کلام نفسي) ناوی دەبات.

📜هەروەها تأويل كردن -كە وەكو وتمان بە هەمان مەعنای تعطيل دێت - لە تەفسیری ڕازیدا بەبەردەوامی دەستی بۆ دەبرێت ویاسایەکی کارپێکراوە و زۆرێك لە ئایەتەکانی قورئان بە بەهانەی تەئویلەوە پەکخراوە و ڕازی پشت بەستن بە تێگەیشتنی فەلاسیفە و ئەهلی کەلام و هەروەها بە پەنابردن بۆ فەرهەنگەکانی زمان، واتای تریان بۆ دادەنێت، بەڵکو جاری وا هەیە بەبەیتێکی شیعر مەعنای ئایەتێك دەگۆڕێت ونکۆڵی لە حەقیقەتێك دەکات کە سەلەف بەو شێوە باوەڕیان پێی هێناوە، دەیگۆڕێت بۆ مەعنایەکی تر هەرگیز سەلەف شتی وایان بەخەیاڵیشدا نەهاتووە.

19 - شێوازی باسکردنی ڕازی بۆ عەقیدە وتەوحید و باسەکانی بیروباوەڕ شێوازێکی جیاوازو نامۆیە بەو شێوازەی هاوەڵان و تابیعین و شوێنکەوتوانیان باسیان دەکرد، لە کاتێکدا ئەوان باشترینی شایەتی بۆدراوی ئەم ئوممەتن و لە هەموو کەسێك باشتر لە قورئان و لە سوننەت تێدەگەن.

ڕازی کاتیك باسی ئیمان وتەوحید وباسەکانی تری بیروباوەڕ دەکات قسەی فەلاسیفەی یۆنان وشوێنکەوتووەکانیان لە ڕۆژهەڵات و میکانیزمەکانی ئەوانت دێتە یاد نەك قورئان و سوننەت، ڕازی بۆ سەلماندنی بابەتەکانی ئیمان باسی (جوهر وعرض) و (الجسمية والتركيب) و(واجب الوجود) و(ممكن الجود) دەکات، باسی بەڵگەی (حدوث الأجسام) دەکات، باسی (دليل الإمكان) و(أول واجب على المكلف) وبنەمای مەنتیقی و بنچینەی فەلسەفی و توڕوهاتی ئەهلی کەلام دەکات، ئەوکەسەی بە

هیدایەتی قورئان و سوننەت و ڕێنوێنی سەلەف ڕاهاتبێت، کاتێك ئەو تەفسیرەی ڕازی دەخوێنێتەوە دڵی توند دەبێت و گومانی نامێنێت کە خوێندنەوەی ئەو تەفسیرە هەڵە و زیانە نەك سوود و فێربوونی زانستی باش.

20 -لە خراپییەکانی ئەو تەفسیرە کە زانایان ڕەخنەیان لێ گرتووە، ئەوەیە دانەرەکەی زۆر لە زانستی فەرموودەدا نەشارەزا بووە، تەنانەت زانایەکی گەورەی وەکوشمس الدين الذهبي لە کتێبی (ميزان الاعتدال 340/3) دا دەربارەی الرازي دەڵێت: (ولكنه عري عن الآثار) واتە لەبواری فەرموودەو ئەقوالی سەلەفدا هیچی پێ نییە.

📜بەڵکو زانایەکی ئەشعەری گەورەی وەکو السبكي لە کتێبی (طبقات الشافعية 14/2)کاتێك بەرگری لە ڕازی دەکات دژ بە الذهبي لەم مەسەلەدا ناتوانێت نکۆڵی بکات

وئەویش جەخت لە جەهلی ڕازی لە سوننەتدا دەکاتەوە. بێگومان تەفسیرێکیش دانەرەکەی ئەوەندە لە سوننەت نەشارەزا بێت شارەزا بوونی لە علم الكلام و الفلسفة و علم الأصول کەلێنەکانی لە بواری عەقیدەدا بۆ پڕ ناکاتەوە و سوننەت بنەمای تێگەیشتنی ئیسلامی کیتاب و سوننەتە.

21 -سەرەڕای ئەو نەشارەزاییەی ڕازی لە بواری فەرموودەدا کە نەیارو دۆستیش شایەتی لەسەری داوە، ئەمەش لە کاتێکدا بووە ئەو کەسێکی زۆر ژیر و زانا و زیرەکیش بووە ودیارە خۆی نەیویستووە لە فێربوونی فەرموودەو سوننەتدا ڕۆبچێت، وێڕای ئەو بارودۆخەی لەو بوارە هەستیارەدا، ڕازی لە تەفسیرەکەیدا و لە کتێبەکانی تریدا، لە بابەتەکانی عەقیدەدا فەرمودەی ئاحاد ڕەتدەکاتەوە با لە بوخاری و موسلیم یشدا هاتبێت، زۆر بەڕاشکاوانەش دەڵێت لەکاتێکدا

پێویست بێت ڕەتکردنەوەی فەرموودەی بوخاری و موسلیم هیچ کێشەیەکی نییە.

📜لە کتێبی (أساس التقديس في علم الكلام 127-129) ڕازی جەخت لەسەر ڕەتکردنەوەی حەدیسی بخاري ومسلم دەکاتەوە و دەڵێت: ئەو فەرمودەناسە غەیب زان نەبوونە وتەنها گومانی باشمان پێیان هەیە، بۆیە ئەگەر هەر فەرموودەیەك هەواڵێکی تێدا بوو نەدەکرا بخرێتە پاڵ رسول الله صلى الله عليه و سلم یەکسەر بەدڵنیاییەوە دەڵێن ئەوە فەرموودە نییە و مولحیدەکان بەدەم ئەو دوو فەرموودە ناسەوە هەڵیان بەستووە... ئینجا دەڵێت قسە لەم بارەوە زۆرە بەڵام ئەوەندە بەسە بوترێت لە بنچینەکانی دیندا درووست نییە دەست بەفەرموودەی ئاحادەوە بگیرێت. کە ئەمەش بۆ خۆی تانەیەکی ڕوون ئاشکرایە لە هەردوو سەحیحی بوخاری موسلیم وڕەتکردنەوەی فەرموودەی

ئاحادیش لە عەقیدەدا ئەگەر صحیح بێت ڕێك پێچەوانەی مەنهەج و ڕێبازی سەلەفی چاکی ئەم ئوممەتەیە.

23 -ڕازی لە کتێبی (المطالب العالية من العلم الالهي 117-113/9) تەنانەت زاهیری قورئانیش ڕەتدەکاتەوە و عەقڵی بەسەردا پەسەند دەکات! دەڵێت ئەگەر ئایەتێکی قورئان لەگەڵ عەقڵدا تێکگیرا بەڵگەی عەقڵ وەردەگیرێت نەك نەقڵ!، چونکە بەلای ڕازی بەڵگوەکانی قورئان و سوننەت ظني ن واتە ئەگەری گومانیان هەیە، بەڵام بەڵگەی عەقڵ قەتعییە و قابیلی گومان نییە.

📜لەم بارەوە عبدالرحمن بن یحیی المعلمي لە کتێبی (القائد إلى تصحيح العقائد/171) بە توندی و بەبەڵگەی عەقڵ ڕازی ئیلزام کردووە کە ئەو عەقیدە فاسیدەی زۆر واتا و حوکمی خراپ لەخۆ دەگرێت و بەرپەرچی دەداتەوە.

📜 تێبینی: ئەو عەقڵەی کە ڕازی - وئەشاعیرە بە گشتی - تەقدیسی دەکەن و پەسەندی دەکەنە سەر قورئان و سوننەتدا و زاڵی دەکەن بەسەر واتاکانیدا، عەقڵێکە پەروەردەی فەلسەفە و زاراوەی کەلامی ومەنتیقی دوور لە کیتاب و سوننەتە، عەقلێکە دوور لە ڕووناکی وەحی درووست بووە و گەشەی کردووە، عەقڵێکە توێژەران کاتێك لێی وردبوونەتەوە تێبینی ئەوەیان کردووە هەمووی لە فەلاسیفەی یۆنان و شوێنکەووەکانیان لە ڕۆژهەڵات سەرچاوەی گرتووە وەکو أرسطو وأفلاطون و ابن سينا و ابن رشد و الفارابي وکەسانی تر.

24 -ئەگەرچی باسەکەمان تایبەتە بە تەفسیری (مفاتيح الغيب) و خودي ئەم ناونیشانە عەجیبەش بۆ تەفسیرەکە

جێگای ڕەخنەی زانایان بووە لە ڕازی، بەڵام پێویستە ئاماژە بۆ کتێبێکی تری ئەو بکەین، کە بریتییە لە:

📜 (السر المكتوم في السحر ومخاطبة النجوم) ئەم کتێبە یەکێکە لە خراپترین و قەبیحترین کتێبەکانی ڕازی، تەواو دژ بە بیروباوەڕی ئیسلام وجۆرەها شیرك وبیروباوەڕی دژ بە دینی ئیسلام تێدایە، بەتایبەتی دەربارەی سیحر و وابەست بوون بە هەسارەکان و بەدەستهێنانی بەختەوەری و خۆ پاراستن لە خارپی و ناخۆشی لەڕێگەیانەوە، بۆیە هەر زوو زانایان ئەویان لەسەر ئەو کتێبە تەکفیر کردووە و لە بازنەی ئیسلام دەریان کردووە، بەڵام وەکو لە کتێبەکانی ابن تيمية والذهبي دا هاتووە ڕازی دواتر لەو کتێبە تەوبەی کردووە و پاشگەزبووەتەوە، بۆیە زانایانیش بەوهۆیەوە تەکفیرەکەیان لابردووە لەسەری.

هەندێ لە ئەشاعیرەی هاوچەرخ و پاڵ پشت بە قسەیەکی السبكي نکۆڵییان کردووە لەوەی (السر المكتوم) کتێبی ڕازی بێت، بەڵام بەڵگەکان لەسەر ئەوەی کتێبی ئەون زۆرن و تەنانەت خودی ڕازی لە سێ لە کتێبەکانی خۆیدا باسی ئەو کتێبەی خۆی کردووە و خوێنەری بۆ إحالة کردووە.

کێشەی گەورەش لەوەدایە ئەگەر گریمان ئەو کتێبە دانراوی ئەویش نەبێت، ڕازی لە کتێبی (المطألب العالية) کەوا هیچ کەس گومانی نییە لەوەی کتێبی ڕازییە و زۆر مەشهور و بەناو بانگیشە، هەمان ئەو بیروباوەڕانەی کە لە کتێبی السر المكتوم دا هاتووە لەوێ دووپاتی دەکاتەوە، ئەوەش بەڵگەیە لە سەر ئەوەی ڕازی لەسەر عەقیدەیەکی هەڵە و گومڕا بووە و ئەو عەقیدەیەش بە ڕوونی لە تەفسیرەکەیدا ڕەنگی داوەتەوە.

25 -لە کتێبی (الأثر الفلسفي على آراء الرازي العقدية) کە توێژینەوەیەکی ئەکادیمیە لە نووسینی عبدالله الأنصاري، بەبەڵگەی زۆر لە تەفسیرەکەی و کتێبەکانی تری ڕازی، سەلماندوویەتی فخرالدين الرازي لە هەموو بابەتەکانی بیروباوەڕدا کاریگەری فەلسەفەی یۆنان و فەلسەکانی تری بەسەرەوە بووە، دەربارەی الله و پێغەمبەران و مەلائیکەت و ڕۆژی دوایی و قەدەر و لە هەموو باسەکانی تری عەقیدەدا، فخرالدين الرازي لەژێر کاریگەری فەیلەسوفەکان و تیۆرەکانیاندا بووە، دواجار ئەوەش بێگومان بەو واتا دێت کە لە مەنهەج و ڕێبازی سەلەف لە هاوەڵان و شوێنکەوتوانیان زۆر دوور بووە.

26- فخر الدين الرازي دوای بەسەربردنی زۆربەی تەمەنی لەناو عیلمی کەلام و فەلسەفە ودووربوون لە عەقیدەی سەلەف و سوننەتی پێغەمبەر صلى الله عليه وسلم، لە

کۆتایی ژیانیدا دەرکی بەوە کرد لەسەر بەرنامەیەکی هەڵە بووە و بەرۆچوونی لە عیلمی کەلامدا تەمەنی خۆی بەزایە بردووە، بۆیە تەوبەی کرد وهاوشێوەی ئەبوحامیدی غەزالي لەو ڕێبازە هەڵەی خۆی پاشگەز بوویەوە. چەند بەتە شیعرێکی مەشهوریشی لەو بارەوە هەیە لە زۆربێك لە سەرچاوەکاندا باسکراوە:

نهاية إقدام العقول عقال * وأكثر سعي العالمين ضلالُ

وأرواحنا في وحشة من جسومنا * وحاصل دنيانا أذى ووبالُ

ولم نستفد من بحثنا طول عمرنا * سوى أن جمعنا فيه قيل وقالوا

تەوبەکەی لەلایان زۆر لە زاناگەورەکانەوە باس کراوە، بۆ نموونە:

ابن الصلاح الشهروزري وەکو لە کتێبی (شذرات الذهب 41/7) هاتووە لە القطب الطوغاني نەقڵی کردووە

گوێی لە ڕازی بووە دوو جار وتوویەتی خۆزگە بە عیلمی کەلامەوە خەريك نەبوايەم.

✍هەروەها ابن کثير لە البداية والنهاية 11/12-17 باسی ئەوەی کردووە فەخرەددینی ڕازی لە وەسێتەکەیدا تەوبەکەی خۆی نووسیوە و ئاماژەی بەوە کردووە گەڕاوەتەوە سەر مەنهەجی سەلەف و هاوەوەڵان.

✍هەروەها ابن القيم لە چەندین لە کتێبەکانیدا باسی تەوبەی ڕازی کردووە پێش مردنی لەو حاڵەی کە لەسەری بووە. بڕاونە: (الصواعق المرسلة3/1166) و(اجتماع الجيوش الاسلامية/194).

✍هەروەها الذهبي لە (سير أعلام النبلاء/21/500) باسی کردووە.

📜شايانی باسە تەوبەکردنی وا دیارە لە کاتێکی درەنگ بووە لەتەمەنیدا وئومێد دەکرێت بەو شێوە بێت کە وەرگیرابێت و

الله تعالى ڕەحمی پێ کردبێت، بەڵام وەکو کتێبەکانی و عەقیدە ئەشعەری و فەلسەفییەکەی وکتێبەکانی هەروەکو خۆی مایەوە و شوێنکەوتووانی هەر ڕازییە ئەشعەرییەکە دەناسن و ئیعتیباریان بۆ ئەو تەوبە کردنەی نەکرد.

🏁لە کۆتاییدا:

ئەم تەفسیرە یەکێکە لە تەفسیرە زۆر مەشهورەکان لە مێژووی ئیسلامدا و بەدەریش نییە لە لایەنی مەعریفی بەسوود ، بەڵام لەبەر ئەوەی دانەرەکەی یەکێك بووە لە سەرانی ئەشاعیرە و ئەهلی کەلام و لەژێر کاریگەری فەیلەسوفەکاندا بوو، تەفسیرەکە وەکو ئاوێتەیەك وێنا دەکرێت لە حەق و باتڵ.

✒سەردەمی ڕازی سەردەمی زاڵبوونی عیلمی کەلام و فەلسەفە بووە، بۆیە تەفسیرەکەی وەکو مەوسوعەیەکی گەورەیە لە زانستەکانی فلسفة ومنطق وكلام و زانستە

سروشتییەکان وخستنەڕووی زۆر بیرۆکە و تیۆری ناکۆك لەگەڵ عەقیدەی قورئان و سوننەتدا دەرکەوتووە، بەم ئیعتیبارەش تەفسیرەکە هەرگیز ناگونجێت بۆ موسوڵمانان وەکو تەفسیرێکی باش و بەسود پۆلێن بکرێت.

🖋بۆیە دەڵێین: بۆ فێرخوازانی زانست و ئەوانەی توانای جیاکردنەوەی حەق و باتڵ یان هەیە ولە مەسەلەکانی بیروباوەڕ و مەنهەج و تەوحیددا بەرچاوڕوون، دەتوانن لێی سوودمەندبن لەبەر ئەوەی توانایان هەیە لە خراپییەکانی پارێزراو بن

بەڵام بۆ خوێنەری ئاسایی کە بنچینەکانی ئیمان وکوفر وبنەماکانی فیرقەو تاقمە گومڕاکانی نازانێت و لەیەکتر جیایان ناکاتەوە، هەرگیز باش نییە ئەو تەفسیرە بخوێنێتەوە ومەترسی هەیە شوبهەو گومانێکی زۆری لە دینەکەیدا بۆ دروست بکات، چونکە بەڕاستی تەفسیرێکە ئەگەرچی

جۆرەها سوودی زمانەوانی و گشتی لەخۆ گرتووە، بەڵام ڕێك وەكو هەنگوینێكە و ڕێژەیەك ژەهری تێكەڵ كرابێت، لەو حاڵەتەشدا خۆ پاراستن لە خراپی و لادانەكانی ئەو تەفسیرە لە عەقیدەی ئەهلی سوننەت و جەماعەت كارێكی ئەستەمە وخوێندنەوەی بەدەر نییە لەسەركێشی وخوێنەریش هیچ ناچار نییە بیخوێنێتەوە.

والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات.

إحسان برهان الدين

1448-محرم-21/ 06-07-2026

سلێمانی

تێبینی زانایان لەسەر تەفسیری

صفوة التفاسير

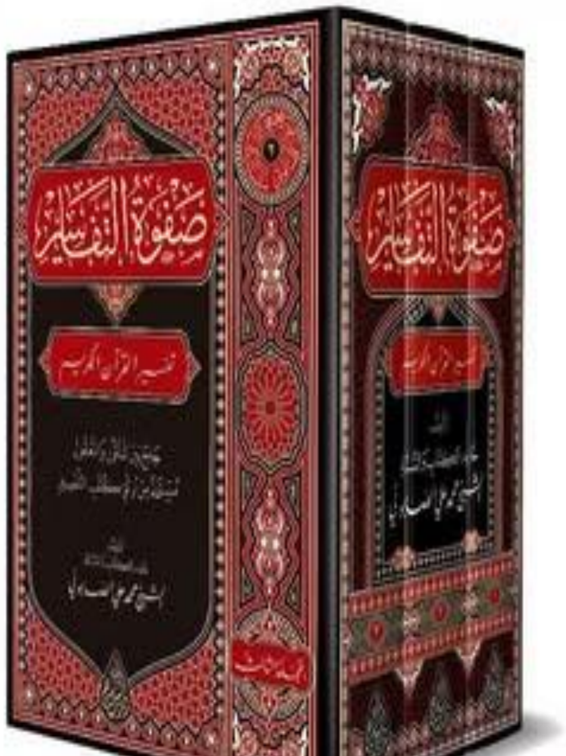

د. إحسان برهان الدين

www.ihsanburahm.com

ڕەخنەی زانایان لە:

تەفسیری صفوة التفاسیر

نووسینی

د. إحسان برهان الدين

تێبینی زانایان لەسەر تەفسیری (صفوة التفاسير)

(صفوة التفاسير) تەفسیرێکی بەناوبانگە، سێ بەرگە لە نووسینی شێخ محمد علي الصابوني، لێرەدا بە کورتی کۆمەڵە تێبینییەکی لە ڕوانگەی قسەی زانایانەوە لەسەر تۆمار ئەکەین و لەو زنجیرەش کە بە نیازین پێناسەیەك بۆ هەموو تەفسیرە بەناوبانگە دێرین و هاوچەرخەکان بکەین، لەوێ زیاتر باسەکە شیدەکەینەوە إن شاء الله.

زۆرێك لە ئەهلی عیلم لەوانەی جەخت لەسەر ڕاست و درووستی عەقیدەی سەلەف وپێویستی هەبوونی بەڵگەی شەرعی دەکەنەوە زۆر بە وردی لاپەڕە بە لاپەڕە هەڵەکانی محمد علي الصابوني یان لەو تەفسیرەیدا خستووەتە ڕوو، لێرەدا تەنها هێڵە پانەکانی ئەو ڕەخنانە بەبێ شیکردنەوە دەخەمەڕوو:

1 -سەبارەت بە ناوی تەفسیرەکە (صفوة التفاسير) زانایان هەر لەو ناوەوە ڕەخنەیان لێ گرتووە و بۆ نموونە شێخ بکر أبو زيد ئەڵێت: چۆن بەو تەفسیرە بڵێین پوختەی تەفسیرە باشەکانە لە کاتێکدا لەلایەکەوە لە تەفسیری الطبري و ابن کثیر وەردەگرێت، لە لایەکی

تریشەوە لە تەفسیری الزمخشري موعتەزیلی و الرضي ڕافیزی والصاوي قبوری زانیاری وەردەگرێت! دەڵێت ئەوە وەکو ئەوەیە کا و زێڕ پێکەوە تێکەڵ بکرێت.

2 -شێخ محمد علي الصابوني کە زانایەکی ئەشعەرییە و ئەوە ناشارێتەوە، لە تەفسیرەکەیدا پشت بە کۆمەڵێك سەرچاوەی ئەهلی بیدەع دەبەستێت وەکو کتێبی (تلخیص البیان) لە نوسینی الرضي کە هەم موعتەزیلی بووە و هەم شیعە، هەروەها تەفسیرەکەی ڕازی کە عومدەی مەزهەبی ئەشاعیرەیە وفەلسەفە و مەنتیق و زۆر بەڵای تری لە تەفسیرەکەیدا بەیەکدا کردووە، هەروەها کۆمەڵێك لەو تەفسیرانەی کە لەسەر بیروبۆچوونی ئەشاعیرەو موعتەزیلە نووسراون لە تەفسیرە کۆنەکان سەرچاوەی متمانە پێکراوی (صابوني ن لە تەفسیرەکەیدا، ئەوەش بۆ خۆی لە ڕووی زانستی و مەنهەجییەوە تەفسیرەکە دەخاتە ژێر پرسیارەوە.

3 -لە زۆرێك لە ئایەتەکانی قورئانی پیرۆزدا بە مەجاز و بە استعارة تەفسیری ئایەتەکان دەکات، لە کاتێکدا کەلامی الله دەبێت لەسەر حەقیقەت نەك مەجاز تەفسیر بکرێت.

4 -کتێبەکە پڕە لە دەستەواژەی نامۆ و زانستی چڕ بۆ ئاستی خوێنەران، وەکو زاراوەکانی ڕەوانبێژان بۆ نموونە: الطباق الجناس الاشتقاق الإطناب الحذف بەبێ ئەوەی ڕوونکردوەش بدات کە واتایان چییە.

5 -زۆر فەرموودە ئەهێنیتەوە سەبارەت بە هۆکاری دابەزینی ئایەتەکان بەبێ ئەوەی باسی پلەی فەرموودەکە لەڕووی سەحیحی و لاوازییەوە بکات.

6 -کاتێك لە کتێبەکانی ئەشاعیرە و موعتەزیلە نەقڵ دەکات، هیچ ڕوونکردنەوەیەك لەسەر قسەکانیان نادات، بەو شێوەش ئەوە بە تێپەڕاندنی بیروباوەڕەکانی ئەو تاقمانە دێتەئەژمار لەسەر خەڵکی ومتمانە لەسەر تەفسیرەکە کەم دکاتەوە.

7 -لە زۆرێك لە ئایەتەکانی سیفاتدا وەکو ئەوانەی کە نەفی سیفات دەکەن تەفسیری ئایەتەکان دەکات.

8 -هاوشێوەی ئەهلی کەلام ئەو ئایەتانەی کە دەیهێنێتەوە دەربارەی تەوحیدی الربوبية تەنها بۆ ئەو بابەتە بەبەڵگەی دادەنێت و وەکو بەڵگە بۆ تەوحیدی الوهية حیسابی بۆ ناکات و بەمەش موافەقەی ئەهلی کەلام دەکات.

9 -لە پێناسەی ئیماندا لەسەر ڕێڕەوی مورجیئەکانە و پێناسەی ئیمان بەوە دەکات کە بریتییە لە باوەڕهێنان، بەوەش لە پێناسەی ئەهلی سونەت و جەماعەت بۆ ئیمان لادەدا کە ئەوان دەڵێن ئیمان قەول و عەمەلە قەولی زمان و دڵ، عەمەلیش عەمەلی دڵ و زمان و ئەندامەکان.

10 -تەعبیر و دەستەواژەی سۆفیەکان بەکاردەهێنیت لە تەفسیرەکەیدا.

11 - لەبەر ترسناکی بابەتی تەفسیر و ئەو بوارەی کە تێیدا هەیە بۆ تێپەڕاندنی عەقیدەو بیروباوەڕی خاوەنەکەی و لەڕاستیشدا صابوني

لەو تەفسیرەدا زۆر هەوڵی داوە عەقیدەکەی بەسەر خەڵکیدا تێپەڕێنیت بۆیە زۆر لە زانایان ڕەددیان داوەتەوە و تەحزیری موسوڵمانانیان لە تەفسیرەکەی کردووە، لەوانە:

✨ " -تنبيهات هامة على كتاب " صفوة التفاسير " " ، للشيخ محمد جميل زينو.

✨ " -ملاحظات على كتاب " صفوة التفسير " " للشيخ سعد ظلاَّم – عميد كلية اللغة العربية في مصر. -

✨ ملاحظات على صفوة التفاسير " للشيخ عبد الله بن جبرين .

✨ ملاحظات عامة على كتاب " صفوة التفاسير " " للشيخ صالح الفوزان.

✨ " التحذير من مختصرات الصابوني في التفسير " للشيخ بكر أبو زيد ، وهو ضمن كتابه الكبير " الردود " .